VOLKSPRENTEN

1950 - 1969

Ook bekend onder de benamingen:

centsprenten, oortjesprenten, kinderprenten, pestbladen, eenbladdrukken, heilingen, beeldekenspapier, mannekensbladen

en

duimsprenten ...

Maar wat is er in Nederland gepubliceerd over deze drukwerken? Met de komst van (DELPHER) is het mogelijk geworden om ruim 1 miljoen historische kranten, tijdschriften en boeken uit de collectie van de Koninklijke Bibliotheek op deze benamingen te onderzoeken.

Met dank aan Marty van Oortmerssen – Basart is dit onderzoek in 2017/2018 uitgevoerd met als resultaat een unieke bron voor zowel de professional als voor in de prentkunst geïnteresseerde.

Waar mogelijk zijn afbeeldingen aan de nieuwsartikelen toegevoegd uit de databank van het Rijksmuseum, Geheugen van Nederland, DBNL (Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse letteren) en Historische Drukkerij Turnhout.

MUSEUM 'T OUDE SLOT

02-02-1951 Leeuwarder courant.
Opvoeding der "Heilingen". *Friese kinderprenten van de gebr. Halbertsma.* Tot de kostbare verzameling handschriften van het Friesch Genootschap behoort ook een collectie van vijftien kinderprenten. Voorin staat met de hand van dr. J.H. Halbertsma: "Dit zijn de enige volledige verzameling van kinderprenten, die in het Fries door J.H. en E. Tj. Halbertsma gemaakt en door de eerstgenoemde uitgegeven zijn. Geschenk aan de Prov. Friesche Genootschap van dr. J.H. Halbertsma, 23-8-1847. W. Eekhoff, die de gewoonte had in alle enigszins zeldzame boeken en handschriften, die hem onder ogen kwamen, zijn op- of aanmerkingen te zetten, heeft hier bij geschreven: " Van vier dezer prenten bezit ik een ex. Waaronder, in plaats van: Druckt by J.de Lange, staat: To keap by Houtkamp to Snits. Vermoedelijk bevorderde Tjalling, die wekelijks in Sneek kwam, dat Holtkamp eenige riemen daarvan, met zijn naam er onder, aan De Lange bestelde, ten einde ze bij boeken met andere prenten aan de schoolmeesters te verkoopen en daardoor het Friesch te propageeren".

Prentnr. 97
Ritske stiet by 't Schilderhoes.
Uitgever Jan de Lange / F. Houtkamp, Deventer 1822-1849.
Omschrijving:
Friestalige prent met afbeeldingen van verschillende vormen van vrachtvervoer, zoals een bakkersknecht met mand op de rug, visverkopers met mand op de rug en op het hoofd, een postbesteller te paard, een man met zwaar beladen ezel, een man met kruiwagen en hond, een vrouw met kruiken, een man met een juk met manden appels. Verder een schildwacht bij zijn wachthuisje, een mooi gekleed echtpaar, een timmerman aan het schaven, een tuinman aan het harken, een invalide bedelaar krijgt een aalmoes. Bevat vierregelige rijmende onderschriften.
Houtsnede; tekst in boekdruk. Afmeting 39x34 cm.

Ook bij dr. G.J.T. Schotel: Vaderlandsche volksboeken en volkssprookjes (Haarlem, 1874) II, p.308 wordt deze zaak besproken. Schotel haalt een brief van Eekhoff aan, waarin behalve het bovenstaande vermeld wordt, dat de Bruoren Halbertsma omstreeks 1829 een twaalftal prenten of "heilingen" met Friese versjes gaven onder de houtsneden, die Jan den Lange al jaren gebruikt had met Hollandse bijschriften. Uit de dissertatie van dr. G.Dijkstra over dr. E. Halbertsma (Drachten, 1946) p.137 vernemen wij, dat Dokterom in de zomer van 1824 wel eens met een heiling bezig was, maar niet recht slag van had. Het was meer werk voor Tjalling. Diens heilingen waren overal bekend en bemind en werden als spreekwoorden gebruikt. Dr. Eeltsje vond het aardig, dat men de heilingen als satires zag en deelde mee, dat dokter Tuinhout van Oldeboorn om die reden al woedend was op zo'n Grouwster collega.
Het is bekend dat de Halbertsma's geen Friese strijders zijn geweest in de zin, die dat woord tegenwoordig heeft. Ze waren daarvoor ook te pessimistisch wat de toekomst van de taal betreft en zagen naar het verleden. Toch geloven wij, dat deze collectie van vijftien of liever zestien kinderprenten – want eigenaardig genoeg heeft dr. Joost een, die ongetwijfeld tot de collectie gerekend moet worden, niet opgenomen – een krachtig strijdmiddel zijn geweest. Verschillende van deze heilingen zijn in deze eeuw nog door de redactie van "Sljucht en Rjucht" met gemoderniseerde tekst en tekeningen van Piet van der Hem en P. de Jong her-uitgegeven. Ook J. Piebenga wijst er in zijn Koarte Skiednis van de Skriftekenisse terecht op, dat deze heilingen indertijd grote betekenis hebben gehad. Een indirecte bevestiging horen wij in het brieffragment, dat dr. G.Dijkstra aanhaalt. De heilingen, die hun naam gekregen hebben van de veel oudere prenten met heiligenfiguren en in de 19de eeuw ook wel gewoon "beeld" (in Smallingerland: bield) genoemd werden, bestonden uit vaak nog zeer primitieve houtsneden, die soms tientallen jaren lang gebruikt werden en mooi, maar dikwijls ook zeer stumperig met helle kleuren versierd werden. (In Molkwerum kwam behalve de naam "Helige" ook "mielkede" voor). Ze werden evenals tegenwoordig nog op sommige scholen als beloningsplaten uitgereikt en dan trots in het "schoolbord" meegedragen. Uit deze oude "schoolborden" komen ze ook nu nog te voorschijn. Maar het is duidelijk, dat de heilingen van de Halbertsma's niet enkel voor kinderen bestemd waren. Voor kinderen waren ze haast het enige middel om Fries onder ogen te krijgen en uiteraard daardoor ook zeer gewild. Maar de ouderen lazen ze eveneens òf om zich te amuseren òf om zich te ergeren. Men vergelijke de opzet van de Lapekoer, een opzet, die later b.v. ook door H.Sytstra voor de Iduna werd gekozen. In een tijd, toen de krant nog heel weinig bood, en men, om zijn gevoelens af te reageren vaak zijn toevlucht nam tot blauwboekjes, huwelijkskranten en dergelijke, vaak felle literatuur, hebben de heilingen ook een zekere sociale taak vervuld.
De eerste plaat draagt het opschrift: "Bentjes, op diss' greate print stean forschate ljouwe. De âde gean de treppen del, de jonge binn' oon 't kljouwen" (klimmen). Het is een z.g.n. levenstrap, die op een aardbol gebouwd is. We zien mensen tot 50 jaar klimmen en daarna afdalen.

In een 22-tal versregels wordt de levensloop der mensen van de wieg tot het graf getekend. De eind-18de eeuwse houtsnee is klaarblijkelijk afkomstig uit Duitsland.

Bentjes, op diss' greate print stean forschate ljouwe,
De ade gean de treppen del,
de jonge binn' oon 't kljouwen.
Uitgever Jan de Lange (II), Deventer 1822-1849.
Omschrijving: Een trap des ouderdoms: een mannentrap. Op de treden van de trap, lopend over de aardbol (het noordelijk halfrond), staan mannen in de leeftijd van 10 tot 100 jaar.
Onder de afbeelding een vers in twee kolommen in het Fries.
Houtsnede; tekst in boekdruk. Afmeting 331x412 mm.

De tweede plaat: “Yge Murks fen Wynjeterp bynt syn Luts hjir op it scherp; der saait Tjal mei Halbe hinne! Dit pear sil de prys wol winne, enz. Wij horen van de “boerekofje” en gebraden kastanjes, van vissen in het ijs en verschillende ijsspelen. Wij krijgen de indruk, dat er niets vergeten is en dat het ijsvermaak destijds veel meer verscheidenheid liet zien dan thans. Deze prent was al 1828 bekend in Friesland.

Prentnr. 39 Wintervermaak.
Uitgever Jan de Lange (II), Deventer 1822-1849.
Omschrijving: Blad met 28 voorstellingen van winterse taferelen, van onder andere mensen die schaatsen, sleeën en ijsvissen. Onder elke afbeelding een tweeregelig vers.
Houtsnede; tekst in boekdruk. Afmeting 394x312 mm.

De derde plaat laat de haan uit het aloude haneboek zien, dat in het begin van de vorige eeuw in onbruik raakte. Daarom staat in het achtregelige vers te lezen: “Ik bin mei ‘t a, b,c, forbean; Nou gean ik op de heiling stean”. Onder de haan vinden wij de initialen T.H. dit wijst er op, dat keapman Tjalling de maker is. Wij weten van hem, dat hij de tekenkunst beoefende… J.J.Kalma

Wol hondert jirren ester ien / Hab ik yn 't a, b, c, boek stien.
Uitgever Jan de Lange, Deventer 1822-1849.
Omschrijving: Blad met een grote voorstelling van een haan. Op de achtergrond twee kippen en een boerderij. De voorstelling is gevat in een sierlijst. Boven een achtregelig vers (titel) in twee kolommen in het Fries. Houtsnede; tekst in boekdruk.Afmeting 435x339 mm.
Centsprent met een Friese tekst van Tsjalling Halbertsma uit 1828, waarin op satirische wijze de spot wordt gedreven met de onderwijsvernieuwing. Tot dan toe hadden de kinderen het alfabet geleerd uit zogenaamde ‘hanenboeken’, waarbij spellen voor lezen kwam. Omstreeks 1800 kwam de methode Prinsen in zwang die uitging van de klanken van lettergrepen en woorden. Uit het feit dat Halbertsma zich met zo'n tekst in het onderwijsdebat mengde blijkt dat de prenten niet alleen voor kinderen bedoeld waren.

06-02-1951 Leeuwarder courant.
Dodendans of kinderspel? Bij de verzameling kinderprenten van de Halbertsma's, is een plaat, die de kaartjes uit de "oefkes" geeft. "Oefkes" was een spel met 36 kaartjes, dat elders floskaartjes, flikjes of pentertjes werden genoemd. Vaak kwamen deze "oefkes" op één vel voor. Men kon de plaatjes dan zelf uitknippen en op karton plakken. Daarmee werd dan een soort kaartspel gespeeld, dat oorspronkelijk voor volwassenen bestemd was – te Enkhuizen speelden de schippers het en sprak men dus van schipperskaartjes – maar in de 19de eeuw ging het meer en meer tot de kinderspelen behoren, tot het na 1850 langzamerhand in Noord-Nederland totaal in vergetelheid geraakte. In Vlaanderen schijnt het tot in onze dagen te bestaan. Het spel schijnt erg verbreid te zijn en kwam dus ook in Friesland voor. In 1849 werd het nog op de Vliet te Leeuwarden gespeeld en de Friese Folklorist T.R. Dijkstra vroeg er in een winteravond-bijeenkomst van 1854-'55 de aandacht van de deftige heren van het Friesch Genootschap voor. Hij had daarvoor zijn reden, want er was toen een boekje uigekomen van de vroegere Leeuwarder Lutherse dominee J.C. Schuttz Jacobi. De schrijver was overtuigd, dat het spel overoud was en uit de Middeleeuwen stamde. Het moest volgens hem gezien worden in de lijn der bekende dodendansen, die ook in die dagen opkwamen… De 36 kaartjes genummerd van 36 tot 1 vertonen zeventien beroepen – telkens een man en een vrouw naast elkaar – en verder als de nummers 2 en 1 steeds Leven en Dood. Het begint telkens met de keizer en de keizerin, vervolgens komen koning en koningin en dan – althans bij de oudste exemplaren – bisschop en bisschopsvrouw. Ds. Schultz Jacobi acht dit het bewijs van de ouderdom der kaartjes. In de Middeleeuwen was de bisschop vaak een wereldlijk heer. Een bisschopsvrouw was dus niet ondenkbaar. In later tijden werd deze figuur echter onaannemelijk en werd hij vervangen door abdis, verhevene vrouw of bisschopsmeid. Ook komen kardinaal en bisschop naast elkaar voor. Bij de heiling van de Halbertsma's is nr. 31 abdisse. Als de nummers 30-23 volgen steeds prins, vorst, graaf en jonker met hun vrouwelijke tegenhangers. Op deze adellijke beroepen – ook de hogere geestelijkheid hoorde daartoe! – volgen de beroepen der vrijen en lijfeigenen: jager, kapitein, vaandrig, soldaat, koopman (bij Halbertsma: omrinner!), bode, schipper, ambachtsman (bij Halbertsma: timmerman), boer en knecht, ook weer met de vrouwen. Oorspronkelijk werden de figuren op de plaatjes steeds begeleid door voorwerpen, die precies aangaven, wat de figuur voorstelde. De keizer had b.v. een keizerskroon, de koning een koningskroon bij zich. De jager werd met een knuppel afgebeeld, de ambachtsman met een staf, de soldatenvrouw met een kind op de rug en een zak, enz. in latere tijden kwam in een en ander veel wijziging. De plaatjes gingen de geest van de tijd van hun ontstaan ademen, maar verloren daardoor ook de oorspronkelijk betekenis en de bepaalde, vaste orde der floskaartjes werden eigenlijk een min of meer toevallige. Toch blijven leven en dood steeds de nummers 2 en 1 vormen. Het leven is meestal een bellenblazend kind, dat soms, zoals bij Halbertsma, aan de zeekant zit. De dood is gewapend met pijl en boog of ook met een zeis en een zandloper.

Prentnr. 30 Floskaartjes.
Dit zes-en-dertig kaartespel / Behaagt de jonge jeugd seer wel.
Uitgever Bouwer en d weduwe Johannes Ratelband (II).
Amsterdam 1794-1804.
Omschrijving: Blad met 36 speelkaarten (floskaartjes) met voorstellingen van verschillende figuren. De afbeeldingen vormen achttien paren, aflopend genummerd van bovenaan links nummer 36 tot onderaan rechts nummer 1. Op de twee laagste nummers na tonen ze zeventien koppels, man en vrouw, met de man net één nummer hoger dan de vrouw, waarbij elk paar een beroep of een maatschappelijke positie voorstelt.
Houtsnede; tekst in boekdruk. Afmeting 410x310 mm.

Prent N99 Floskaartjes. Vermakelijk kinderspel.
Uitgever M. Hemeleers – van Houter, Schaarbeek 1827-1894.
Omschrijving: Blad met 36 speelkaarten (floskaartjes) met voorstellingen van verschillende figuren. De afbeeldingen vormen achttien paren, aflopend genummerd van bovenaan links nummer 36 tot onderaan rechts nummer 1. Op de twee laagste nummers na tonen ze zeventien koppels, man en vrouw, met de man net één nummer hoger dan de vrouw, waarbij elk paar een beroep of een maatschappelijke positie voorstelt.
Houtsnede; tekst in boekdruk. Afmeting 387x325 mm.

Ongetwijfeld heeft het spel eerst een zedelijk-religieuze bedoeling gehad. Een der platen met floskaartjes uit de verzameling van het Friesch Genootschap, uitgegeven bij de Erfgen. Van de Wed. C. Stichter te Amsterdam (eind 18e eeuw) draagt als opschrift: “Wil, Jeugd! uit deeze prentjes leeren, die ge ook als kaartjes kunt hanteeren. Dat van een keizer af, hoe groot, elk in eind komt tot de dood”.

Prentnr.77 Wil, jeugd! uit deeze prentjes leeren,
Die ge ook als kaartjes kunt handteeren,
Dat van een keizer af, hoe groot,
Elk in het eind komt tot de dood.
Uitgever Erven Weduwe Cornelis Stichter, Amsterdam, 1715-1813.
Omschrijving: Blad met 36 speelkaarten (floskaartjes) met voorstellingen van verschillende figuren. De afbeeldingen vormen achttien paren, aflopend genummerd van bovenaan links nummer 36 tot onderaan rechts nummer 1. Op de twee laagste nummers na tonen ze zeventien koppels, man en vrouw, met de man net één nummer hoger dan de vrouw, waarbij elk paar een beroep of een maatschappelijke positie voorstelt.
Houtsnede; tekst in boekdruk. Afmeting 399x328 mm.

De zekerheid des doods voor alle standen, een waarschuwing tegen het zich vergapen aan de schijn, zich daar de eigenlijke achtergrond. Op grond daarvan heeft Ds. Schultz Jacobi aan de Middeleeuwse dodendansen gedacht. Volgens de definitie van Prof. Enklaar is "de dodendans een zinnebeeldige voorstelling van de macht van de dood over het menselijk geslacht, waarbij een aantal personen, die alle standen, elke leeftijd en beide geslachten vertegenwoordigen, een reidans vormen met figuren, die de dood verbeelden". Deze omschrijving maakt duidelijk, dat er overeestemming is, maar daarom nog niet dadelijk verwantschap tussen dit kaartspel en de dodendans, zoals die vooral door Hans Holbein de Jongere en zijn Imagines mortis (= Beelden van de dood) uit 1538 is bekend geworden.

Zondeval – Dodendans.
Prentmaker Hans Holbein, bloksnijder Hans Lützelburger, 1538.
Omschrijving: Adam plukt een appel uit de boom van kennis en Eva zit met een appel in haar hand onder de boom. De slang kronkelt zich rond de boomstam. In de marge boven de prent staat de tekst Gen. III.
Houtsnede, afmeting 65x50 mm.

Wie vergelijkt met Middeleeuwse voorstellingen ziet nog minder verwantschap. De doden voeren daar steeds de levenden ten dans. Iedere figuur is vergezeld door zijn eigen dood. Er is dus reden om niet verder te gaan dan tot de consta-tering van overeenkomst in gedachte: een herinnering aan de vergankelijkheid van het leven. Wie de dodendans bekijkt bespeurt dadelijk, dat het lugubere bij de floskaartjes ontbreekt. Hier niet naast elke levende figuur een half-ontvleesde dode of een grijnzend geraamte… Dat al het aardse waardeloos was en dat dit leven enkel voorbereiding van en streven naar de hemelse zaligheid moest zijn, waren gedachten, die konden, ja moesten opkomen in een tijd, toen de 100-jarige oorlog in Frankrijk woedde en de pest zijn slachtoffers bij tienduizenden vond. Tot de 13de eeuw werd de dood nog gezien als vriend. In de 2de helft der 14de eeuw, als ook de dodendansen verschijnen, was hij enkel de vijand.
Wanneer wij horen dat in 1347-'51 3/5 deel van de bevolking in de door de pest bezorgde gebieden stierf, begrijpen wij, hoe de gedachte aan de dood deze lugubere vormen moest aannemen. Het is een zekere verlustiging in het zinlijke, waarmee men geen weg wist en waarvan men toch de vergankelijkheid voelde. De vraag: Waar zijn zij, die voor ons in de wereld geleefd hebben? werd steeds gesteld en de zekerheid, die de doden gaven: Wat gij nu zijt waren wij, gij zult worden, die wij nu zijn! werd sterk gevoeld. Maar men kon het toch ook niet laten boven de doodsdreiging uit te verlangen. De grimas, die de dodendans trekt, moet in zekere zin verlossend gewerkt hebben. in elk geval was het een troost, dat de menselijke ongelijkheid in de dood wegviel. Niemand werd gespaard, noch de non in het klooster, die biddend op haar knieën ligt en omkijkt naar haar minnaar, noch de machtige keizer. Bij de dood van Karel V in 1558 werd te Brussel een dodendans opgevoerd.
De floskaartjes, flikjes, pentertjes, oefkes – de woorden zijn vrijwel alle van onzekere betekenis, wat natuurlijk wijst op hoge ouderdom – stammen uit een later tijd dan de dodendansen. De vrees voor de dichtbije dood was toen verminderd en men was meer tot rustige overdenking gekomen. De oefkes ademen de geest van de kerkhofopschriften: Memento mori, Gedenk te sterven. Maar de vele doden zijn verdwenen, slechts één dood is achtergebleven. Hij was met de keizer en het leven een der drie troefkaarten…

J.J. Kalma.

01-12-1951 Leeuwarder courant.

De echte Sint Nicolaas komt niet uit Spanje, maar uit Klein-Azië.

Spaanse naamgenoot van de kindervriend is liefst duizend jaar jonger.

Sinds omstreeks de dertiende eeuw de verering van Sint Nicolaas bisschop van Myra in Lycië (Klein-Azië) in West-Europa vrij algemeen werd, heeft geen heilige van vroeger en later tijd in onze landen een zo algemene verering genoten als hij. Als patroon van Rusland – oorspronkelijk was onze Sint uitsluitend een Oosters kerkheilige – en van vele aan zee gelegen steden, o.a. van Venetië en Amsterdam, als patroon ook van tal van kerken, aan of in de nabijheid van de zee en de grote rivieren gelegen, als beschermheilige van kinderen, in 't bijzonder van schoolkinderen, van zeevaarders, reizigers en kooplieden, genoot en geniet hij een onaangevochten reputatie, waartegen zelfs het felste antipapisme te pletter moest lopen… Men treft hem vaak aan op oude prenten, de mannekensbladen, zoals men ze in Vlaanderen noemde, of centsprenten zoals ze in de Noordelijke Nederlanden heetten… De prenten uit de achttiende eeuw bevatten doorgaans maar één voorstelling, waarop Sint Nicolaas in vol ornaat te paard gezeten is uitgebeeld, de mijter op het hoofd, de bisschopsstaf in de hand geklemd en omstuwd door een joelende kinderschaar, aan wie hij met kwistige hand zijn gaven uitdeelt.

De intocht van Sint Nicolaas. Sint Nicolaas te paard gezeten, Laat alle goede kideren weten… Uitgever Erve H. Reynders, Amsterdam ca. 1840. Omschrijving: Blad met grote voorstelling van Sint Nicolaas te paard, die snoep en speelgoed uitdeelt aan kinderen op straat. Op de achtergrond Sint Nicilaas te paard op het dak. In de ondermarge een vers in vier kolommen. Houtsnede; tekst in boekdruk. Afmeting 415x327 mm.

Sint Nicolaas met drie Sinterklazen. Niet, dat er toen ook al een overvloed van goed heiligen lieden was; het is slechts een primitieve wijze van voorstellen, wat de goede man zoal niet presteert: koek en gard uitdelen, dakrijden en cadeautjes laten zakken door de schoorsteen. Dat hij ook ondeugende kinderen straft, blijkt alleen uit de twee takkenbossen (gardes) op de voorgrond. Ook in de begeleidende dichtregels wordt er fijntjes op gewezen dat ongehoorzame kinderen een gard krijgen.

In de negentiende eeuw had men voorkeur voor een reeks van twaalf taferelen, waarin onze heilige in verschillende functies werd voorgesteld, de deugd belonend met geschenken, de boosheid straffend met de traditionele gard. De meest voorkomende afbeelding van Sint Nicolaas is die, waarop men hem in de geliefde, hoogst fantastische houding ziet, waarin het kindergemoed zich de heilige placht en pleegt voor te stellen: op zijn paard over de daken rijdende om hetzij zijn oor aan de schoorsteen te leggen en het gedrag der kinderen af te luisteren, hetzij door de schoorsteen pepernoten en geschenken omlaag te werpen. Op deze afgebeelde prent ziet men hem niet minder dan drie keer: in het midden door de straat rijdend linksboven, een taaipop in de hand, in de schoorsteen duikend en rechts boven nog eens op zijn paard gezeten, dat op twee schoorstenen balancerend zo min als zijn bijrijder ook maar enige last van hoogtevrees schijnt te hebben. De onbekende werker van deze houtsnede sluit met deze simultane voorstellingen zowel bij het kinderlijk gemoed als bij de primitieve mentaliteit van de middeleeuwse mens aan, en als zodanig is zijn werk een typische uiting van volkskunst.
Ook de naïef- en slechtgetekende houtsnede uit de 'Nieuwen aangenamen en nuttigen St. Nicolaes Almanach, voor het jaar 1799, en voor 't VII. Jaer der Republique, Dienende voor Presentjes der Kinderen en voor de opgroeyende Jeugd van beyde geslachten" is klaarblijkelijk aan een oude kinderprent ontleend. Men ziet er Sint Nicolaas te paard, met beide handen zijn gaven, koekjes, brillen van speculaasdeeg, uitstrooiend voor de kinderen ter weerszijden, maar de mand die opzij van het paard is bevestigd, blijkt ook roeden en bezems te bevatten, en geheel in de linkerbenedenhoek staat al een meisje (met het uiterlijk van een oud Wijfje!) zielig neer te blikken op de bezem of de gard, het eige dat haar van al deze overvloed ten deel is gevallen.

18-01-1952 Nieuwsblad van het Noorden.
Religieuze volksprenten in het Rotterdams Museum Boymans. Ter gelegenheid van het vijfjarig bestaan van het Frans-Nederlands Cultureel Accoord heeft het Prentenkabinet van de Nationale Bibliotheek te Parijs zijn deuren en verzamelingen wijd open gesteld. Zó wijd, dat zelfs een zeventigtal uiterst zeldzame Middeleeuwse Volksprenten werd afgestaan. Het zijn wiegedrukken van middeleeuwse hout- en metaalsneden, waarvan verscheidene zelfs slechts in één exemplaar bestaan. Met deze religieuze volksprenten (gekleurde houtsneden en gravures) wendde de Kerk zich tot het volk, pas later gevolgd door particulieren. De Passie en Maria zijn de meest op de voorgrond tredende onderwerpen; daarnaast komen er afbeeldingen voor van vele heiligen. De tweede helft van de veertiende en de vijftiende eeuw hebben op dit gebied een rijke oogst opgeleverd. Kloosters en bedevaartplaatsen vonden in deze prenten belangrijke bronnen van inkomsten en ook waren er die dienst deden als aflaatbrieven. Er gaat van deze volkskunst (lees: kunst voor het volk) een sterke bekoring uit. Van de makers is er niet één bekend, maar juist deze onpersoonlijkheid en de devotie, waarvan zij getuigen, maken deze prenten zo aantrekkelijk. Zij typeren de tijd, waarin zij ontstonden.

St. Erasmus, een verbeelding van de als martelaar gestorven bisschop van Dijon. Hij werd doorstoken met priemen, die men op de prent onder zijn nagels ziet gestoken. De prent is waarschijnlijk van Zuid-Duitse origine en wordt gedateerd omstreeks de wisseling van de veertiende en de vijftiende eeuw.

24-12-1958 Leeuwarder courant.
Gruwelijk realisme en zedeprekerij. Wat lazen de “lieve kindertjes” vroeger? - Ach, die lieve, brave en zoete kinderen in de oude tijd! Ze lazen trouw de voor onze smaak stomvervelende zedeprekerij van een Hieronymus van Alphen, die tegen het einde van de 18e eeuw de ganzeveder indoopte om eens “echt voor de jeugd te gaan schrijven”. Maar daarnaast verslonden de kinderen ook gretig de zgn. 1 centsprenten, welke “beeldromans” o.a. op de kermis verkocht werden en verre van onschuldig waren. Ze illustreerden duidelijk, dat het geestelijk voedsel niet enkel zoetekoek, pruimenjam en hutspot was. Maar de beeldroman werd ook voor leerzame doeleinden gebruikt…
De centsprenten hielden trouw stand en werden o.a. met de hand, d.w.z. met de duim ingekleurd. Een hele familie, ieder met een verschillend gekleurde duim, plaatste in ijltempo kleurvlekken om de zaak niet mooier, maar wel levendger te maken… Jaap Stigter.

08-08-1959 Het Vrije Volk.
Kinderleven van vroeger op kostelijk tentoonstelling in het Stedelijk Museum van Schiedam geeft er een beeld van. Speelgoed, poppen, kiekkasten, portretten, maar vooral boeken en prenten helpen ons in te denken hoe kinderen van vervlogen eeuwen leerden, lazen en speelden… De boeken en prenten zijn hoofdzaak uit de unieke verzameling van mr. C.F. van Veen afkomstig… De kinderprenten uit de 18de en de 19de eeuw zijn dikwijls nogal ruw en raar, primitief van inhoud en tekening. Nu heeft men bij het samenstellen van de tentoonstelling iets te veel op het mooie en iets te weinig op het typische gelet. Zo mist men bijvoorbeeld de "Kinderschrik" of de lugubere waarschuwingen tegen dronkenschap, die voor een bepaalde tijd zo kenmerkend zijn geweest. Door de grove en aanstoot-gevende weg te laten, heeft men het verleden geïdealiseerd…

De gevolgen van de flesch. Uitgever Gebr. Koster, Amsterdam 1829-1918. Omschrijving: Blad met 8 voorstellingen met de gevolgen van dronken-schap. Onder elke afbeelding een vierregelig vers. Tweeënvijftigste druk. Houtsnede en tekst in boekdruk op geel papier. Afmeting 415x336 mm.

17-10-1959 Het vrije volk.
Tentoonstelling in Simon van Gijn museum. Er is veel te zien bij "'t Brave Saartje"… Er lag een houten schooltas, want die gebruikten ze lang geleden en in die tas zitten "centsprenten". Dat waren vellen papier met kleine plaatjes erop, die je voor een cent kon kopen. De plaatjes zijn vogels en vissen en deftige heren en dames en bloemen. Wel een beetje anders dan de Donald Duck, hè?
Antieke houten schooltas zgn. Jouster tas met afbeelding van ruiter te paard versierd. Vol met centsprenten. In de zeventiende eeuw waren er nog geen schoolbanken, dus tijdens de lessen werden deze houtenschuifdoos als tafeltje gebruikt…

31-05-1960 Algemeen Dagblad.
Aanwinsten Waller-fonds in het Rijksmuseum. …Gedurende de komende weken vindt men er een jubileum-tentoonstelling van het Waller-fonds: een keuze uit wat in vijfentwintig jaar werd aangekocht uit de gelden, door de kunstkenner F.G. Waller bij zijn dood in 1934 aan het rijk voor dit doel gelegateerd. Zelf was hij vooral minnaar en verzamelaar van volks- en kinderprenten, ex-libris en vroege kleurendrukken en schrijver van het fundamentele lexicon van Nederlandse graveurs…

17-12-1960 Trouw.
Met dr Rarekiekman op stap. Ook langs bos- en veldwegen in Overijssel kwam men de rarekiekman tegen. Hij trok van de ene jaarmarkt naar de andere. Voor zijn kiekkast op vier poten verdrongen zich de mensen om door vergroot-glazen te kijken naar de dramatische prenten, die de rarekiekman met een wieletje tegen de achterwand van zijn kast voorbijdraaide. Wat vertoonde deze televisieman van de goede oude tijd aan z'n nieuwsgierige kijkers?

Een typisch voorbeeld daarvan: een rijmprent uit de 19de eeuw, waarop de aantrekkelijkhed en van het soldatenleven worden afgebeeld en bezongen. Bij het linker plaatje staat: "Het vreijen gaat ook hier zijn gang, want anders valt de tijd te lang". En rechts: " Het dobblen hoort er zeker bij, schoon ook een trom de tafel zij".

… De Zwolse schrijver J.Vos neemt de lezers mee “Met de rarekiekman door Overijssel” en hij laat tietallen voorbeelden van de volks- en kinderprenten zien, zoals ze vroeger eeuwen door drukkers in Kampen, Zwolle en Deventer in de handel werden gebracht. Het zijn curieuze stukjes volkskunst, die precies verraden waar wij Nederlanders, en hier dan speciaal in Overijssel, vroeger om hebben gelachen, waar we van griezelden en wat we mooi of stichtelijk vonden. Er zijn koddige kluchten bij, en grove spotprenten van monniken, maar ook kinderlijk vrome bijbelprenten en gruwelijke uitbeeldingen van martelpartijen, bloedregens en moorden. Koningen en keizers paraderen, fraai uitgedost, op deze volksprenten, maar ook de sociale satire krijgt vorm: men ziet de eigenaar van een spinnerij slapende rijk worden, terwijl de arbeiders, als varkens afgebeeld, zich voor een hongerloon in het zweet werken…

20-12-1961 Het vrije volk.
Kersttentoonstelling Rotterdamse Volsuniversiteit: 150 jaar kinderspeelgoed. “Centsprenten – het pocketboek van toen.
…Er is nu ruimte gegeven aan kinderboeken en –prenten, die niet alleen om hun uiterlijk, maar zeker ook om hun zoderlinge pedagogische strekking bijzonder grappig zijn. In de bovenzaal hangt een kostelijke collectie “centsprenten”, die men haast zou mogen vergelijken met het pocket van heden. Kinderboeken waren duur, centsprenten kostten een cent, en wanneer er met de duim hier en daar kleur op was gedrukt kostten ze twee cent. Op het goedkope papier werden leerzame histories of spelletjes afgedrukt en dat was een praktische beloning of geschenk. Wat hier hangt is in Rotterdam gedrukt en derhalve ontbreekt het “Stoombootspel”, een soort ganzenbord niet…

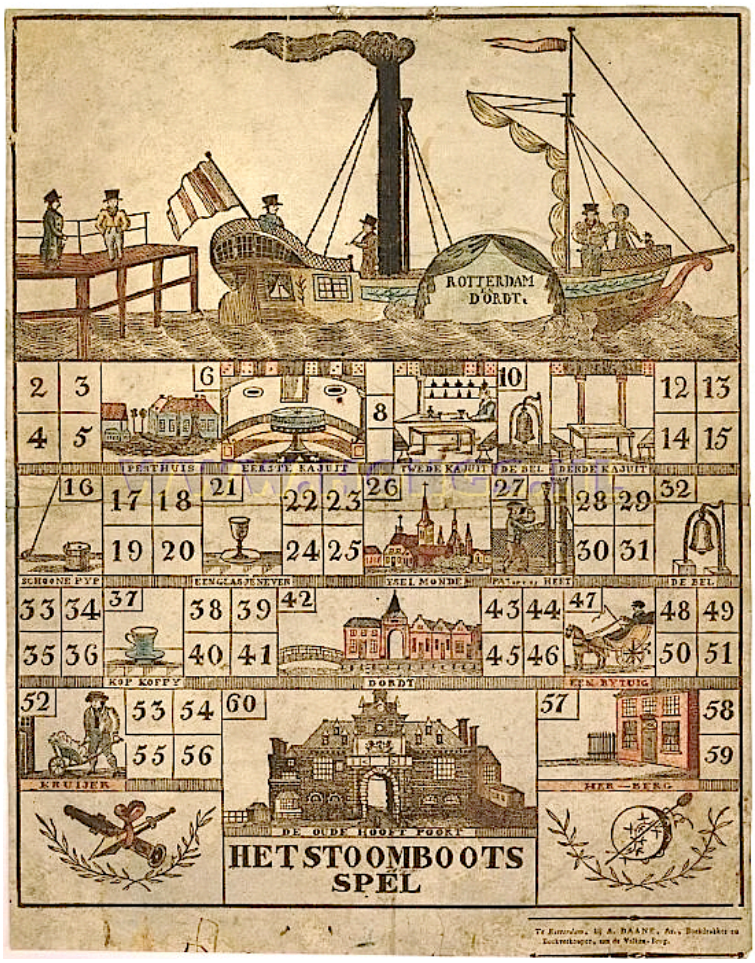

Het Stoomboots Spel. Nederlands ontwerp door A. Daane tussen 1810 en 1825. De bekleding van het schoepenrad draagt de naam van de stoomboot of de steden waartussen het opereerde, 'Rotterdam en Dort'. (Dort of Dordt is de informele naam van de stad Dordrecht).

20-02-1962 Algemeen Handelsblad.
Strips in vitrines in het Stedelijk Museum – In het Stedelijk Museum is een bescheiden tentoonstelling te zien van de “strip”, het beeldverhaal, dat in de hedendaagse krant nauwelijks meer mag ontbreken. Het heeft oude papieren, het beeldverhaal dat we nu nog bewonderen om zijn schoonheid. In de 18de en 19de eeuw had men de kinderprenten, zoals de centsprenten. Op de tentoonstelling in de bovenhal van het Stedelijk Museum, ingericht door de redactie van Prikkels, het huisorgaan van de papierhandel Proost, ligt zo’n 18e-eeuwse kinderprent:

Kinders wilt dees Printe leezen.
En keert van Jongs op kwaad doen Vreezen.

Kinders wilt dees printe leezen, En leert van jongs op kwaad doen vreezen.
Uitgever Dirk Kemink, Utrecht 1753-1776.
Omschrijving: Blad met 12 voorstellingen van straffen en terrechtstellingen, waaronder geseling, de galg en onthoofding met een zwaard. Onder elke afbeelding een tweeregelig vers.
Houtsnede; tekst in boekdruk. Afmeting 426x313 mm.

Het laatste plaatje laat een ophanging zin. Heel opvoedkundig is ook het plaatje van het Spinhuis met het onderschrift “Ligtekoyen geyl van minnen, Brengt men daer te maeken spinnen”…

12-01-1963 Limburgsch dagblad.

Strips vroeger ook al verschrikkelijk. “Twaalf paar neuzen als reuzen”. De neuzenplaten van de uitgever Johannes Kannewet, waaraan onze overgrootouders als kinderen hun snoepcenten verspilden en die door de leiding van het Volkskundemuseum te Antwerpen voor enige weken aan de vergetelheid zijn ontrukt, blijken de vergelijking met de naarste produkten van onze hedendaagse drukpersen met glans te kunnen doorstaan. Er is tenslotte niet zo heel veel reden om ons te generen over de mate waarin wij met veel van onze filmstrips, tekenverhalen en moppentrommels op het terrein van de jeugdlectuur de laatste decennia zijn achteruit geboerd. Het was vroeger ook al verschrikkelijk. Dat is de troostende gedachte, die de bezoeker van de tentoonstelling “Kinder- en volksprenten in de Nederlanden” uit Antwerpen mee naar huis kan nemen. “Hier heb je twaalf paar neusen als reusen. Om eens te keyken wie ze best gelijken”, luidt de titel van Kannewet’s neuzenplaat, die ons tussen de honderden “centsprenten” uit voorbije eeuwen het meest heeft geschokt.

Prentnr. 26
Hier hebje twaalf paar neusen als reusen;
Om eens de keyken wie ze best gelyken.
Uitgever Johannes Kannewet (II), Amsterdam 1725-1800.
Omschrijving: Blad met 24 komische voorstellingen van figuren met grote en misvormde neuzen.
Onder elke afbeelding een tweeregelig vers.
Houtsnede; tekst boekdruk.
Afmeting 411x305 mm.

“Zou overgrootmoeder daar nu echt veel lol aan hebben beleefd?” vroegen wij ons af terwijl wij de 24 haviksdrank-, bobbel-,feest- en heksenneuzen bekeken en het leutige onderschrift van hangneus nummer een: “Mijn neus is ’t deksel van de mond, van buiten kaal van binnen bont” in ons opnamen. Is haar achterkleinzoon soms niet verslingerd aan caricaturen van de Gaulle? Er is onder de volksprenten, waarmee afwisselend Vlaamse en Nederlandse uitgevers ons taalgebied hebben overstroomd totdat tal van zondagsbladen hun taak overnamen, wel wat koren onder het kaf geweest, maar men moet er toch naar zoeken in de ruime zalen van het Antwerpse Volks-museum. Er hangen achttiende eeuwse strips van sprookjes, klederdrachten en vreemde beesten en nog oudere prenten van heiligen levens, die als houtsneden bijzonder te waarderen zijn. Het is echter wel duidelijk – en tenslotte ook menselijk – dat de drukkers de beste afzetmogelijkheden zagen in de sensatie en de gein. Al 500 jaar oud is de prent van “eenen calve, ter weerelt gecomen in het lant van Munster”, dat “eene vreeselycken roep oft gheluyt by zyn geboerte” had gegeven, en, zoals uit de tekening overtuigend blijkt, een monsterlijke kop had. Voor de gein zorgden de platen, die naar het schijnt alle centsprenten-drukkers vroeg of laat in de handel brachten, van “Het nieuwe vermaakelyk luylekkerland”, waar de paarden, zoals wij ook thans nog weten, gouden tientjes produceren, de koeien pannekoeken, de honden toentertijd zeer begeerde muskaatnoten, en de ezels: “soete vyghen; Kees tracht ze in zyn pet te krygen”.

Prentnr. 72
Het nieuwe vermaakelyk luy-lekker-land.
Uitgever Kannewet, Amsterdam 1723-1780.
Omschrijving: Blad met 24 voorstellingen van het Luilekkerland. Onder elke afbeelding een tweeregelig vers.Houtsnede; tekst in boekdruk. Afmeting 412x314 mm.

Waaruit men zou concluderen, dat er sinds de dagen van overgrootmoeder uiteindelijk niet zoveel veranderd is.

05-03-1968 Het Vrije Volk.

Jan hout het met een ander wijf... De 19de eeuw was de eeuw van het kind: “Als ik kind zeg, zeg ik majesteit.” Het kind was een genie, een voorbeeld voor de ouderen, grondlegger van een nieuwe cultuur. Maar één ding ontbrak in dit neo-romantische beeld van het kind: de seksualiteit, voor de 19de eeuwers de grote bron van verderf.

Dit kuisheidsprincipe is echter niet altijd een dictator in de wereld van het kind geweest. Dr. N.F. Noordam, die vorige week zijn lectorsambt aan de Universiteit van Amsterdam aanvaardde met een openbare les over de zin en de betekenis der historische pedagogiek, toonde dit aan aan de hand van een aantal bijschriften bij volks- en kinderprenten uit de 17de en 18de eeuw.Hij deed dit, zo zei hij: “Omdat de vrijmoedigheid op seksueel gebied bij vele moraaltheologen en onder het publiek grote verontrusting wekt. Deze verontrusting werd door onze voorouders, zeker tot het midden van de 18de eeuw, over het algemeen niet gedeeld”.

Zo las hij – ten bewijze van zijn stelling – dit vierregelige rijmpje voor, dat als bijschrift moest dienen van een prent voorstellende: Het bedorven huishouden van Dronke Jan en vuile Kaat:

Hout het met een ander wijf,
en Kaat maakt daarom groot gekijf.
Ziet Kaatjes en haar Jantjes hoer,
die maken zamen groot rumoer.

Prentnr. 80
Het bedorven huishouden van Dronke Jan en vuile Kaat.
Prentmaker Dirk van Lubeek.
Rotterdam 1789-1826.
Omschrijving: Blad met 24 voorstellingen over het leven van dronken Jan en vuile Kaat. Jan drinkt, Kaat veegt, spint, zit bij de haard, maar als Jan thuiskomt vindt hij geen eten klaar of de spijzen zijn maar halfgaar. Het eindigt ermee dat Jan het houdt met een andere vrouw en dat de ruzie toeneemt. Jan scheld Kaat voor een dronke sop, en zij hem voor een hoeredop. Kaat klaagt Jan aan bij de rechter en wil van hem scheiden. Jan hoort dit en jaagt zijn vrouw de deur uit.

Onder elke afbeelding een tweeregelig vers.
Houtsnede; tekst in boekdruk. Afmeting 417x335 mm.

Aardig om daarbij te horen, dat dergelijke prenten eerst waren bestemd voor de hogere standen, daarna voor het gewone volk en tenslotte voor de kinderen. Nog zo een: een plaatje toont een andere Jan nu met zijn Trijntje, in het Bed agter 't Gordijntje". Heel gewoon is: "De Bruid en de Bruidegom zijn te Bed, O Jéé! Wat hebben zij een pret". Op weer een andere prent verwijt een vrouw haar man, dat hij "met spoet, maer naer zijn snollen lopen moet", maar ze wordt prompt door haar man gestraft: hij kleedt haar naakt uit, bindt haar aan een boom vast en ranselt haar "met de toom". En wij maar klagen over de verderfelijke invloed van de moderne beeldromannetjes. En over slechte feesten... Vroeger kwamen op feesten als Driekoningen, zo weet dr. Noordam ons te vertellen, de volgende verklede personen voor: koning, zot, hoorndrager, hennetaster, hannekont, venuskoppelaar, luizenvanger en talloorlekker of langtong. Al deze verdorvenheden zijn te loor gegaan. "tegen het eind van de 17de eeuw", aldus dr. Noordam, "zet zich nu langzaam een steeds versnellend verpreutsingsproces in, dat in de 19de eeuw zijn hoogtepunt zou bereiken. Dan veranderen ook de bijschriften, want vrijen en trouwen worden voor de jeugd minder stichtend geacht. "Jufvrouw rijdt met haar beminde" kan er zelfs niet meer mee door en wordt: "Jufvrouw rijdt met haar broeder" en "Jufvrouw wandelt met haar neef." "Bruid en Bruigom gaan naar Bed" verandert in: "het ziekbed", waarbij de vroeger pret enigszins in het vage blijft." Tot zover dr. Noordam in zijn openbare les anno 1968 over de zin en de betekenis der historische pedagogiek... K.Tamboer.

28-12-1968 Leeuwarder courant.

Keurcollectie van oude volks- en kinderprenten – Zoals in het Fries al zoveel woorden verloren heeft, zo is ook buiten de kenners de aanduiding "heiling" stellig niet meer bekend. Zodoende kon het gebeuren, dat in het nieuwste nummer van " De Vrije Fries" in het opschrift van een artikel van J.J. Kalma van "heiligen" wordt gesproken. Deze zetfout openbaart evenwel toch de achtergrond van waar het hier om gaat, namelijk oude volks- en kinderprenten, die in hun oudste stadium de afbeeldingen van heiligen vertoonden, maar in de loop der eeuwen seculariseerden en toen de meest verschillende voorstellingen gingen bevatten... Anderhalve eeuw geleden sprak men van centsprenten. Nu wordt er per stuk soms wel vijf gulden voor gevraagd. Overigens kan men zich de belangstelling voor dit massa-drukwerk van onze voorouders wel voorstellen. In zekere zin vertegenwoordigen n.l. deze prenten een stuk volkskunst en evenzeer een brok volkskunde. Men zoeke er geen hoogstaande typografische prestaties onder, maar juist het primitieve, archaïstische en anecdotische karakter van wat drukkers als Joh. Seijl (te Leeuwarden), Holt- en Houtkamp (te Sneek), Krediet (te Heerenveen) en met name J.de Lange (te Deventer), die later specialist in het genre zou worden, op de markt brachten, heeft voor de mens van nu zijn grote bekoring. In de Tille kan men die bekoring ondergaan. Het assortiment is rijk... De gedrukte prenten, die vaak bijzonder slordig met een paar strepen of zelfs duimafdrukken werden "opgekleurd".

Het interessante bij deze tentoonstelling is, dat men ervaart hoe zuinige drukkers zich vaak bedienden van zeer oude houtsneden. Wij zijn er zeker van, dat de in de eerste helft van de vorige eeuw gedrukte “horror”-prent “Ziehier welk een verschrikkelijk beest, er eens in Frankrijk is geweest” ...

Prentnr.3 Ziet welk een verschrikkelyk beest
er eens in Frankrijk is geweest.
Uitgever Jan Bernardus Ulrich, Rotterdam 1836-1849.
Omschrijving: Blad met 7 voorstellingen. Boven een grote voorstelling van een draak of zeemonster. Onder 6 kleine voorstellingen van boerderijdieren en boerderijtaferelen. Onder elke voorstelling een onderschrift. Houtsnede; tekst in boekdruk. Afmeting 434x342 mm.

Het vroegere volksleven ontrolt zich voor de ogen van de beschouwer: van de bekranste os tot de jongensspelen, van het wintervermaak tot de rondgang met de Pinksterbloem. Er is soms ook een religieuze naklank: De passie van Christus en de Mensch, leef vroom en goed. Hiermee zitten wij ook al enigszins in het moralistische element, dat vooral in de brave Hendrikkentijd mode werd, en zelfs in de onderwijzende, dat spreekt uit de Alfabetprent, de Leestafels, de Vroegere godsdienst der bewoners dezer landen.

Prentnr. 36 Alfabet.
Uitgever P.C.L. van Staden, Amsterdam 1850-1870.
Omschrijving: Blad met 8 voorstellingen van de letters (A-H) van het alfabet geïllustreerd met kinderen waarvan de namen met de betreffende letter beginnen.
Onder elke afbeelding een vers.
Houtsnede gekleurd in blauw, geel, groen en rood; tekst in boekdruk.
Afmeting 285x360 mm.

Tussen deze wat dor aandoende jongere prenten zijn er ook weer speelse, zoals die van het Uilenbord, het Stoombootspel en Vrijster- en vrijersboom...

Prentnr.35 Wie heeft dat ooit gezien. Een boom vol jonge heeren…
Verkoper Erve Wijsmuller, Amsterdam 1828-1913.
Omschrijving: Blad met een grote voorstelling van een boom (vrijersboom) vol mannen, waar dames een potentiele vrijer kunnen "plukken".
Houtsnede gekleurd in geel, blauw, groen en oranje.
Afmeting 421x337 mm.